

Excavacions al Raval del Pallol (Reus, Baix Camp)

Ester Ramón / M. Carme Carbonell
/ Pilar Bravo / Marta Brú

(CODEX)

eramon@mnat.es / cesti2000@hotmail.com

pilarpovez@vodafone.es / mbru@mixmail.com

Vista general de la muralla durant els treballs d'excavació.

Entre les darreries de 1999 i l'agost de 2003 es van portar a terme un seguit de treballs arqueològics a la ciutat de Reus (Baix Camp) que confirmaren l'existència d'un barri terrissaire que funcionà entre mitjan segle XVI i mitjan segle XVII. Al mateix temps va ser possible documentar un extens tram de la muralla que havia estat bastida en el segle XIV¹.

Aquests treballs es van desenvolupar en un extens solar al centre de la ciutat, delimitat pel carrer de la Presó (abans del Bisbe Grau), el carrer de l'Hospital, el Raval del Pallol i el carrer de les Galanes (antic carrer de Singles). Inclou en el seu interior, totalment o parcialment, els carrers de Montserrat, d'en Pujol (dit també carrer de les Casotes) i d'en Bages, així com l'antic corredor de l'Hospital. Es troba a l'interior del perímetre emmurallat que definí l'actual trama urbana d'aquesta zona, concretament en la zona nord-oriental del centre o nucli històric.

El solar es va formar com a resultat de l'enderrocament dels habitatges existents, dins del pla de recuperació del nucli antic de la ciutat que durant els anys 80 va plantejar l'Ajuntament de Reus (PERI), en un intent de dignificar la zona i alhora afavorir les dotacions de les quals estava mancat aquest barri.

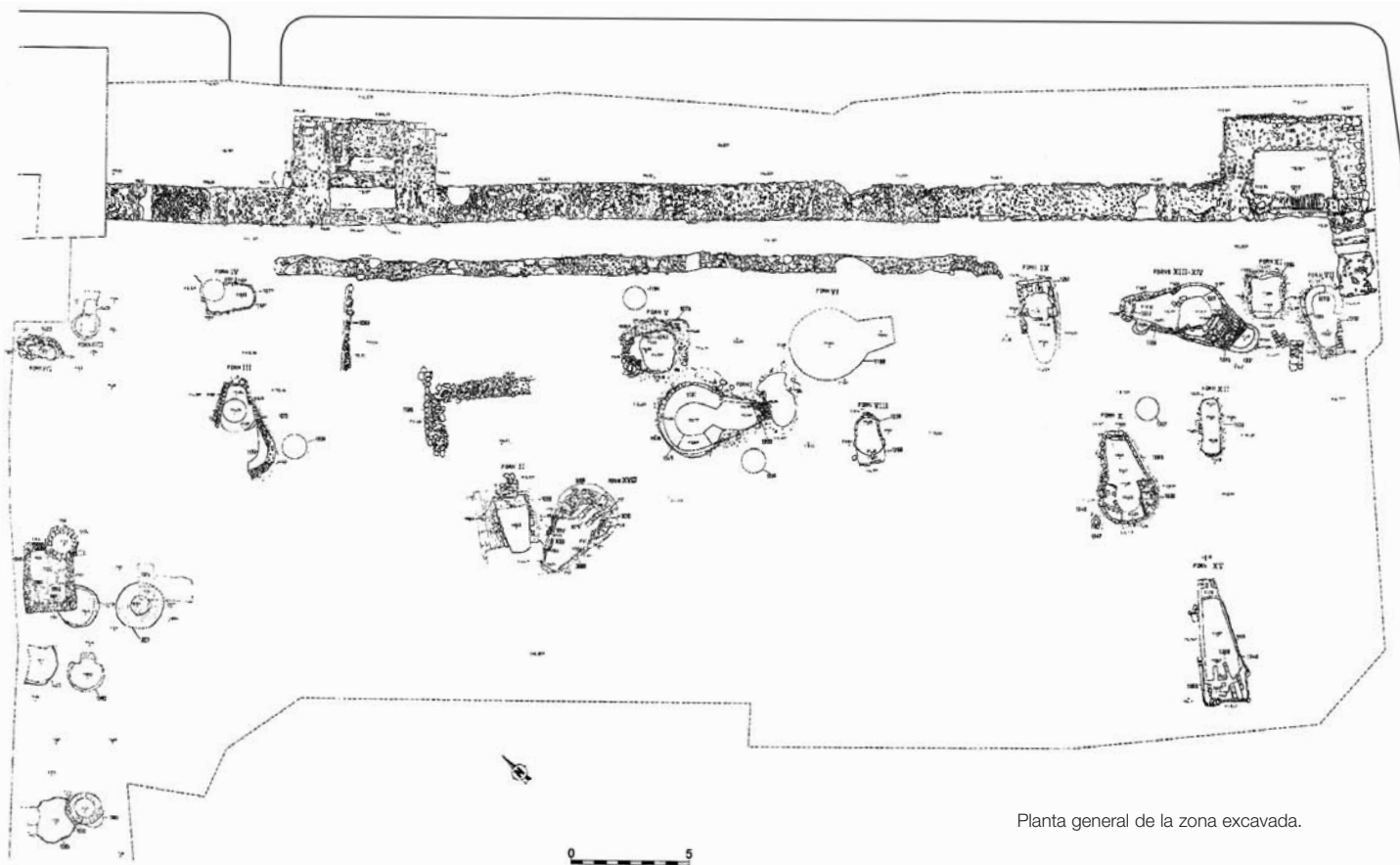
Des de feia temps es coneixia la possibilitat que es conservessin restes arqueològiques en el subsòl d'aquesta àrea de la ciutat. L'any 1946 s'havien fet importants troballes de ceràmica de producció local -escudelles i altres vasos de reflex metàl·lic, figuretes de terra cuita, fireta, motlles, etc.- a l'antic magatzem del senyor Poch, situat en l'angle septentrional del corredor de l'Hospital. Pocs anys després, el 1953, a la casa del costat, aleshores taller del senyor Lozano, es va localitzar

un antic cup i es van recuperar en el seu subsòl nous fragments de ceràmica de reflex metàl·lic. Aquestes troballes venien a corroborar que el corredor de l'Hospital era el corredor dels Escudellers citat en diversos documents del segle XVI. A més, uns quants dels terrissaires o escudellers coneguts documentalment tenien la seva residència i/o el seu taller en el veí carrer d'en Bages.

Ja als anys 80, coincidint amb l'inici dels enderrocs, es va dur a terme una intervenció arqueològica², en un petit solar comprès entre el Raval del Pallol i el corredor de l'Hospital, que si bé tenia com a finalitat la localització dels fonaments de la muralla del segle XVI, només va permetre la recuperació d'un nou conjunt de materials de les produccions reusenques.

Davant d'aquest antecedents, es va considerar una ocasió única per conèixer millor el passat de la ciutat. D'aquesta manera començaren els treballs, amb una prospecció realitzada en tot el solar, que es va portar a terme en quatre fases, amb l'objectiu de delimitar la presència de restes susceptibles de ser estudiades amb més profunditat.

En cada sector es van fer una sèrie de rases, que permetien la delimitació de restes, únicament en el sector delimitat pel Raval del Pallol i el carrer de Bages. Aquí es documentà una gran quantitat de fragments ceràmics que omplien un fort desnivell del terreny, i restes d'estructures que havien estat objecte d'una forta combustió. Aquestes troballes es van posar en relació amb alguns documents dels segles XVI i XVII que situaven el corredor dels Escudellers al carreró de l'Hospital, avui dia desaparegut, en el qual tenien la seva residència i/o el seu taller uns quants dels terrissaires o escudellers. Per aquest motiu, els

Planta general de la zona excavada.

primers es van interpretar com a restes d'un abocador dels rebutjos procedents d'un centre de producció terrissaire, i els segons com els forns de terrissa.

Amb aquests resultats, es va plantejar una intervenció en extensió i profunditat, que ampliés el coneixement de la zona. D'altra banda, hi havia la possibilitat que hom pogués documentar algun vestigi de la fortificació medieval, que diverses fonts situaven en aquest indret. Aquesta nova intervenció es va perllongar entre els mesos d'abril de 2001 i març de 2002 i va permetre la documentació d'un total de 18 forns, diferents estructures relacionades amb la producció de terrissa, així com un tram de 55 m del parament inferior de la muralla bastida al segle XIV, en el qual s'obrien dues torres i l'estructura d'un portal.

Posteriorment, un cop iniciats els treballs de construcció del complex, es va realitzar una nova intervenció, que completava l'excavació dels sectors que per qüestions de seguretat no havia estat possible realitzar durant l'anterior campanya. Els resultats d'aquesta nova intervenció són recollits en el present treball.

La muralla del segle XIV

Antecedents

L'existència d'una fortificació que envoltava el nucli medieval de la ciutat era una dada coneguda a partir de diverses documentacions conservades. D'altra banda, les restes d'aquesta estructura havien estat ocasionalment identificades en diversos indrets del seu perímetre. Malgrat tot, es desconeixia la ubicació exacta en aquest sector, així com tampoc se sabia quin podia ser el seu estat de conservació.

Aquesta muralla, que inclouria aquest sector urbà, fou bastida a l'últim terç del segle XIV; completant el recinte fortificat creat a partir de la repoblació dels segles XII-XIII, molt més reduït. La segona muralla definí bona part del traçat urbà del centre històric, és a dir, de molts dels carrers que configuren l'interior d'aquest recinte.

Segons les dades amb què comptem, es tractava d'una muralla fortificada amb 28 torres defensives separades entre si per uns 45 metres, aproximadament, i únicament tres portes: una a l'extrem del carrer de Monterols, la segona al del carrer de la Font i la tercera en una de les torres del portal Nou o de l'Hospital³. La muralla estaria envoltada d'un vall que es va poder identificar en el Raval de Santa Anna, on tenia una amplada de 10 a 11 m i uns 4 m de profunditat.

Si bé en el moment en què es va construir la muralla, la zona estudiada per nosaltres degué estar gairebé lliure d'edificacions, a finals del segle XVI es produeix un destacat creixement demogràfic a la ciutat, que es tradueix en una expansió constructiva. S'ocupen zones fins aleshores deshabitades, sobrepasant fins i tot lleugerament el perímetre defensiu⁴.

1 Els treballs han estat realitzats per un equip de l'empresa CODEX-ARQUEOLOGIA I PATRIMONI, format per quatre arqueòlegs, tres dibuixants i un topògraf, amb el suport d'un nombre variable d'auxiliars d'arqueologia. El cost de la major part de les campanyes fou sufragat per l'empresa promotora NUÑEZ i NAVARRO.

2 Sota la direcció de Maria Adserias Sans.

3 Aquesta darrera és la que es va poder identificar en el decurs de les nostres intervencions.

4 Un plànol anònim de l'any 1631 presenta el sector que ens interessa totalment ocupat per cases, llevat d'uns quants patis a l'interior de les illes formades per uns carrers amb un traçat pràcticament idèntic al que s'ha conservat fins avui.

Detall de la torre anomenada de Pere Franci, ubicada al costat del portal de l'Hospital.

Després de la Guerra de Separació de mitjan segle XVII, que significà una aturada en el creixement poblacional i urbanístic de la ciutat, les muralles deixaran de ser en la pràctica una construcció de caire militar i defensiu i quedaran finalment integrades en els habitatges. Al segle XVIII es produí l'embranchada urbana definitiva de Reus⁵. La trama urbana d'aquest sector es mantindrà gairebé inalterable, tot i els successius enderrocaments de vells edificis i la consegüent erecció dels nous.

Al llarg del segle XX es van identificar alguns trams d'aquesta muralla, que confirmaven les dades documentals que es tenien. No obstant això, són molt poques les restes ben identificades d'aquesta estructura que coneixem avui dia, ja que en la major part dels casos no disposem de cap documentació gràfica de les troballes. Les referències bibliogràfiques són molt escasses, pràcticament limitades al llibre *Los alfareros y la cerámica de reflejo metálico de Reus de 1550 a 1650*, de Lluïsa Vilaseca (toms I i III, 1964), i a l'opuscle "Les muralles medievals de Reus", d'Ezequiel Gort (1979), el qual ofereix una planta esquemàtica de la ciutat amb la situació de les restes exhumades fins a finals de l'any 1978.

- 34 Les notícies sobre restes de la fortificació documentades, que es remunten al segle passat, esmenten elements com la torre circular, de més de deu metres de diàmetre, que s'havia aixecat en un dels angles de la muralla (entre els actuals carrers del Galló i de la Perla, al començament del raval de Jesús), la torre amb basament de piràmide truncada (a la cruïlla dels actuals Ravals de Martí i Folguera i de Rebooster) o els petits trams de muralla descoberts en el subsòl de la plaça de Catalunya, al carrer de Güell i Mercader, i en el Raval de Santa Anna (núm. 5 i 43). La darrera documentació arqueològica abans de les exca-

vacions en la zona del Pallol es va fer a les darreries de l'any 1994, en el subsòl de la casa núm. 40 del carrer de Monterols, molt a prop de la plaça de Prim, on es va documentar l'existència dels fonaments d'una torre del portal de Monterols⁶.

Descripció de la estructura

El tram localitzat de la fortificació medieval abraça uns 55 metres. S'hi s'obren dues de les vint-i-vuit torres defensives que conformarien tot el perímetre que estan separades entre si per un tram de mur de 33,5. L'amplada mitjana del mur és d'un metre i mig -mesura que es manté en les parets de les torres- i l'alçada conservada oscil·la entre els 0,9 m i 1m, dimensions que en les torres varien fins a assolir els 1,9 m. Es tracta d'una construcció feta amb un parament de maçoneria, amb un reforç de carreus als angles exteriors de les torres.

La primera de les torres localitzades, anomenada Torre Mallo⁷, presenta una forma quadrangular de 4,7 m de llarg i 4,4 d'amplada. Conserva un total d' 1,40 m de profunditat, dels quals 0,6 m formarien part del parament superior i uns 0,8 de fonamentació. Presenta algunes construccions de poca entitat, que correspondrien a un moment posterior a la seva construcció, segurament quan la zona ja s'havia convertit en el barri dels productors terrissaires.

La segona de les torres documentada es coneix com la Torre de P. Franci. Segons les fonts, estaria situada al costat d'una de les portes d'accés a la ciutat, i formaria part de la mateixa estructura del portal. Aquesta torre és també de forma quadrangular i mesura 6,1 m d'amplada i 4,3 de profunditat, amb una potència constructiva d'1,75 m en l'angle més proper al

carrer de l'Hospital. També aquí es documentà una estructura de construcció posterior, que tancaria l'estructura. En aquest cas, es tracta d'un arc de descàrrega, la construcció del qual es pot datar en un moment indeterminat entre els segles xvi i xvii, en un intent per reforçar l'estructura de la torre per tal d'utilitzar la seva obra i situar alguna estructura en la part superior.

El mur extern d'aquesta torre, paral·lel al carrer de l'Hospital, es perllongava 2 m, en direcció a l'interior del recinte. Si considerem les dades aportades per les fonts documentals, en aquest indret se situaria l'anomenat "portal de l'Hospital", que trobem reproduït en alguns gravats del segle XIX. Per tant, aquesta estructura podria interpretar-se com les restes de l'esmentat portal.

Finalment, al davant de la muralla es documentà un fort pendent vers el nord del nivell geològic, que havia estat farcit amb gran quantitat de fragments ceràmics procedents dels forns terrissaires que s'instal·laren en aquest sector ja al segle XVI. Un cop excavats aquests nivells, es va interpretar com l'inici del wall que s'obriria davant de la muralla, en el qual s'haurien abocat els rebuïjos procedents de cuites defectuoses, en el moment de gran producció dels tallers ceràmics, quan el recinte emmurallat ja no tenia funcions defensives.

El barri dels escudellers

Les fonts documentals

Igual que a les altres ciutats, en aquesta època els escudellers, oillers i cantarers de Reus estaven agrupats en un gremi. Malauradament són molt poques les referències documentals conservades de les activitats d'aquest gremi. En canvi, sí que tenim abundants cites referents a diferents aspectes de la vida d'aquest artesans, conservades en diferents arxius de la ciutat, que van ser buidats i publicats per L. Vilaseca (VILASECA, 1964). Aquestes dades constitueixen una inestimable font per conèixer la distribució dels tallers terrissaires en l'espai urbà, les diferents genealogies, el tipus de transaccions realitzades etc. En definitiva, per complementar les dades aportades per les intervencions arqueològiques.

A partir d'aquestes fonts podem situar el barri dels escudellers entre els carrers de Santa Anna i el portal de l'Hospital. La major part dels escudellers citats tenen els seus tallers en aquesta zona, limitant amb el corredor de la muralla. Entre aquestes cites destaquen alguns mestres terrissaires, la importància dels quals ve remarcada per l'abundància de transaccions realitzades, i el nombre d'aprenents adscrits. Podem citar Josep Bodet (documentat entre 1582 i 1647) amb taller a S. Anna; Francesc Ferrer (documentat entre 1545 i 1596) amb domicili al carrer Bages, davant de la torre de la muralla que té adscrita; o Rafel Mallol (documentat entre 1548 i 1575), als qual ens referirem més endavant.

Molts dels escudellers apareixen citats com a residents al carrer Bages. D'aquests, en tenim tres de ben ubicats, ja que foren propietaris d'una de les torres de la muralla. Sabem que aquestes eren adscrites a cens als propietaris dels habitatges situades just al davant, a l'altra banda del corredor de la muralla, que passava a constituir-se en pati del mateix propietari. En el tram de muralla paral·lel al carrer Bages hi hauria tres torres. La primera, situada en el sector immediat a l'actual carrer Galanes és la de Francesc Ferrer i per tant en un sector fora del solar inter-

vingut. Aquest escudeller adquirí diferents propietats en aquesta zona entre el carrer de l'Hospital, el corredor de la muralla i el carrer Bages, i formà societat el 1575 amb altres escudellers, entre ells, Pere Franci i Rafel Mallol, amb obrador en aquesta mateixa zona. També tenim documentades estades seves a Barcelona, ciutat de la qual torna amb la seva dona, filla i gendre el 1560.

La segona de les torres, situada entre la del Ferrer i la del portal de l'Hospital, és adscrita el 1562 a l'escudeller Rafel Mallol. Aquesta és una de les dues torres documentades en el decurs de la nostra intervenció, per la qual cosa podem pensar que alguns dels forns de les proximitats podrien correspondre a l'obrador d'aquest escudeller.

Tenim constància de dos escudellers anomenats Rafel Mallol, pare i fill, que visqueren a Reus. Les primeres referències documentals de Rafel Mallol pare es remunten a 1548, i el 1597 la seva esposa apareix ja com a vídua, és a dir que visqué en els dos darrers terços del segle XVI. Estan documentades abundants adquisicions per part seva en aquest sector: corrals, cases o la ja esmentada torre de la muralla. La seva prosperitat es tradueix, tanmateix, en les notícies que fan referència a la seva influència en la participació en afers de la ciutat, com ara administrador o sagristà de l'església de S. Joan de l'Hospital.

La darrera de les torres d'aquest sector formaria part del portal de l'Hospital, i porta el nom de l'escudeller Pere Franci. Aquest va ser aprenent de Rafel Mayol pare, amb el qual signà el *debito-ri* el 1552. Segurament és fill i germà de cantarers, i el trobem documentat entre 1552 i 1596. El 1558 compra amb la seva mare i germans una casa amb forn, i el 1560 està plenament establert, ja que acull un aprenent, Francesc Martí. A partir d'aquí adquireix diferents propietats a la zona i el 1563 aconsegueix del comú l'adquisició d'un pati situat davant de l'Hospital, i la torre situada al portal, que es converteix en *bescambra d'estudi*, en el qual, per tal de no molestar els veïns amb el fum produït pels forns, es va veure obligat a elevar una paret del seu obrador.

Altres escudellers citats no podem ubicar-los amb tanta precisió. Dins d'aquest mateix període cronològic coneixem altres escudellers, com Benet Mora, que el 1573 compra una casa al carrer Bages, que per darrere limitava amb el corredor de la muralla i que serà venuda per la seva vídua quatre anys més tard. Un altre escudeller mencionat és Pere Vendrell, que el 1590 compra un terreny contigu a la seva casa del carrer Bages, i el 1602 una casa al carrer Hospital. El 1590 Bartomeu Ferrer pare té casa al carrer Bages, on sembla que també viu el seu fill. L'escudeller Francesc Teixidor apareix el 1601 com a comprador d'una casa, obrador i pati al carrer Bages, que llinda amb Mallol, el corredor de la muralla, Jaume Rovellat i Hospital; és a dir que estaria situada en el sector oriental de l'excavació, possiblement ocupant part de les propietats que havien estat de Pere Franci. El fill de Francesc Teixidor, Marc Teixidor, que el tenim documentat entre 1634 i 1650. També té casa al carrer Bages. De l'altre escudeller mencionat com a veí de Teixidor,

5 Un detallat plànol de 1750, realitzat per l'arquitecte Miguel Moreno, demostra gràficament el grau d'urbanització de la zona del Pallol i les rodalies de l'antic Hospital.

6 Dirigida per J. Menchón Bes.

7 Nom del propietari d'aquesta estructura a la segona meitat del segle XVI.

Forn I

Jaume Rovellat, tenim notícies entre 1578 i 1608. No obstant això, les mencions es refereixen a dos assumptes violents, com a conseqüència d'un dels quals apareix condemnat a remar a les galeres reals el 1595. Un altre escudeller esmentat és Llorens Caballer, que també tindria propietats en aquesta zona, on suposadament exerciria, i que tenim documentat entre 1563 i 1610. D'aquesta mateixa època tenim citats dos escudellers més: Esteve Cisteró, que el 1582 compra a Gabriel Pedret un forn per a escudelles a prop del portal de l'Hospital, i Joan Ros, l'obrador del qual apareix citat el 1579 també en les proximitats de l'esmentat portal.

Ja al segle XVII, apareixen nous escudellers documentats. A més dels ja citats Teixidor, un altre nom que apareix freqüentment és el de Pau Archs (o Arts), àlies Domenjo, que el 1606 ja estava instal·lat a la zona i sabem que mor el 1633. Finalment, les referències més tardanes que tenim són les d'Antoni Costes, documentat entre 1604 i 1640.

Els tallers de producció ceràmica

El barri dels terrissaires de Reus estava ubicat als afores del nucli d'habitatges, però en les proximitats i ben comunicat amb el primer, condicions que es detecten també en d'altres centres productors estudiats, com per exemple Manises o Marsella. Una altra de les condicions necessàries és la proximitat de recursos aquífers, indispensables per a aquestes activitats, que a Reus estarien parcialment resoltes per la presència de pous.

A més de les condicions ja esmentades, aquests tallers requereixen un espai físic considerable. En el moment d'establir els centres terrissaires, aquesta zona pròxima al mur defensiu esta-

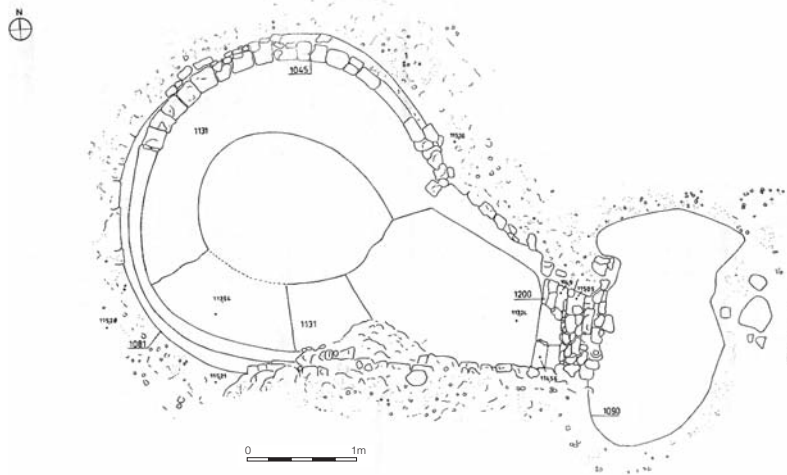
ria desocupada, cosa que permetia disposar d'espai suficient per construir els diferents forns i les dependències necessàries per a l'elaboració de les produccions ceràmiques, com bases de decantació, magatzems per al fang ja depurat, torns, assecadors etc. A més d'un lloc on dipositar tots el rebutjos de les produccions defectuoses, que acostumen a formar un volum considerable.

Les fonts ens parlen d'escudellers i ollers situats tant al carrer de Bages com al carreró dels Escudellers (més tard carreró de l'Hospital, avui dia desaparegut). A partir de les excavacions realitzades en aquesta zona, es pot apreciar que la zona dels obradors on se situarien les estructures de combustió estaria ubicada en la zona més pròxima a la muralla, on hi hauria un carrer que separaria els obradors del mur defensiu. Aquesta distribució ens fa pensar que la part dels obradors destinada a l'elaboració de les peces es trobaria en el sector més pròxim al carrer Bages, on la cota del nivell geològic és més elevada, lloc que possiblement fou objecte d'un aplanament posterior per tal de construir nous edificis.

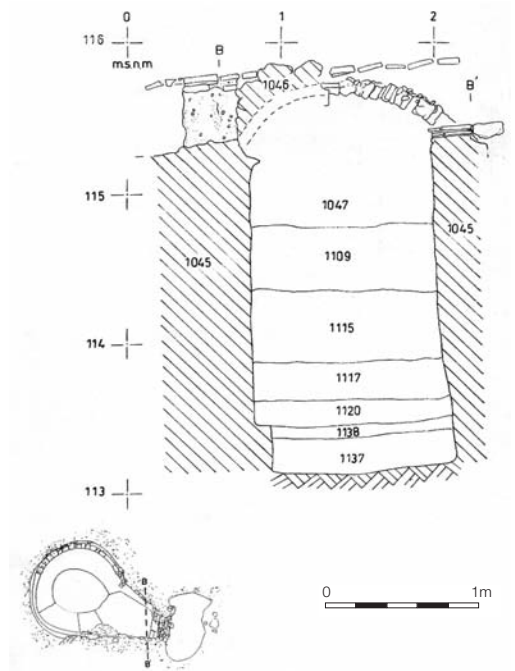
A banda dels forns, però, són molt poques les estructures relacionades amb els obradors documentades a Reus. Tan sols alguns murs que no defineixen cap espai concret, una petita bassa de decantació, restes d'un paviment de rajoles, alguns pous i diferents retalls.

Les estructures

Les úniques estructures que es poden relacionar amb els obradors són dos murs disposats en forma de "T" que formen part d'una mateixa estructura, tot i que no defineixen cap espai con-

Forn I

cret. Corresponen a les darreres filades de murs de còdols i pedres de reduïdes dimensions.

Un altre element són les restes d'un paviment fet amb lloses de terrissa associat a un recipient ceràmic -un gibrell- que es troba encastat en les proximitats del forn X. Al llarg de la intervenció es va poder constatar que no es conservava pràcticament res dels nivells de circulació dels segles XVI-XVII.

Finalment, coneixem l'existència de pous, retalls circulars d'1 m de diàmetre, efectuats retallant els nivells geològics, sense cap altra estructura. Aquests es situen als voltants d'alguns forns, alineats, seguint una veta d'aigua. Aquestes estructures apareixen obliteratedes, i aporten materials ceràmics de les mateixes característiques que les dels forns de les proximitats. Sembla, doncs, que aquests pous van ser abandonats en el mateix moment que els forns del seu costat.

L'excavació també ens va permetre identificar una estructura que es pot assimilar a les funcions de sedimentació del fang. Es tracta d'una estructura de forma rectangular delimitada per un mur de pedres lligades amb argamassa. Presenta un revestiment intern també d'argamassa que impermeabilitza l'estructura i una pavimentació de lloses de terrissa. Les dimensions de la bassa són de 2,70 m de longitud i 2,20 m d'amplada.

Els forns

Com a resultat de les diferents intervencions es van localitzar un total de 18 forns, destinats al procés d'elaboració de les produccions ceràmiques característiques de la ciutat de Reus entre els segles XVI i XVII. Es tracta d'estructures retallades a les argiles

geològiques, les parets de les quals es van construir amb maons, que apareixen afectats per les múltiples combustions en diferents graus, depenent del sector del forn. En tots els casos es conserven tan sols per sota dels nivells de circulació. Únicament en tres forns (Forns I, IX i XV) s'han documentat restes dels arcs que suportarien aquesta coberta, que en cap cas depassa els 50 cm.

Una vegada les estructures de combustió estaven tan degradades que no permetien seguir funcionant, van ser utilitzades com a abocadors dels rebutjos de produccions defectuoses. Així, en alguns casos es van trobar els forns totalment plens de materials, com es el cas dels forns VIII i X, i en menor mesura dels forns I i V.

Pel que fa a la morfologia, s'han pogut definir tres tipus de plantes: els forns de boca trapezoïdal i cambra circular, els de planta trapezoïdal, i els de planta quadrangular. Els dos primers tipus presenten àmbits ben definits: en primer lloc, una zona a la boca, on es detecten restes d'una elevada combustió⁸, i en el qual se situaria el foc, i, en segon lloc, una cambra que disposa d'una banquetta adossada. Tot seguit passem a descriure cadascun d'aquests tipus.

— Forns de cambra circular i boca trapezoïdal

Aquest és el tipus més abundant, del qual s'han pogut estudiar un total de deu estructures (forns I, III, VI, VII, X, XIII i XIV, XVI; XVII i XVIII). La seva morfologia consisteix en una boca trapezoïdal que enllaça amb una cambra circular, la qual presenta una

⁸ En alguns dels forns, a més de les senyals del foc es conservaven nivells cendrosos, en els quals es van recuperar restes de carbons.

banqueta adossada que s'adapta a la forma circular de la cambra. Com ja hem comentat, es tracta d'estructures retallades en el nivell geològic, aprofitant el retall en les parts inferiors. En la major part dels casos la banqueta de la cambra també agafa forma del retall d'aquests nivells naturals. Tan sols en un cas (Forn X), aquesta presenta un cos intern de maons i un arrebossat de fang, que ha agafat consistència com a resultat de les contínues coccions.

A partir de la banqueta s'inicia la construcció de maons que arriben fins a la part superior. La boca, en canvi, per les funcions a les quals estava destinada, presenta una major potència de parets amb maons, i es documenten tant restes d'alteracions a causa d'una forta combustió, com reparacions efectuades a causa d'aquestes, en un intent d'allargar el període d'utilització dels forns. Aquestes reparacions consisteixen en la realització de nous murs frontals, nous terres, o en el cas del forn XIV, la construcció d'un altre forn, aprofitant la mateixa cambra.

Pel que fa a les dimensions, es constata una gran varietat: entre 4,5 m el forn I i els 1,5 m del forn XVI.

Dos d'aquests forns (forns VI i XVII) no presenten cap tipus de construcció. Únicament correspon al retall efectuat per ser construït posteriorment, cosa que per causes desconegudes no es va arribar a produir. Així, s'utilitzà com a abocador de materials ceràmics.

L'altra particularitat dintre d'aquest tipus és la reforma abans esmentada d'un forn (forn XIV), a partir de la qual el forn es converteix en una nova estructura de combustió (forn XIII) amb un canvi d'orientació. Aquesta reforma consisteix en un paredat de la boca original i una obertura de la part frontal de la cambra, en la qual es va construir una nova boca orientada en sentit invers.

Els paral·lels més propers d'aquest tipus el trobem a Tarragona, en una intervenció realitzada a l'Antiga Audiència, on es va localitzar un forn de les mateixes característiques que els recuperats a Reus, amb una reparació. El diàmetre original d'aquest forn era de 2 m, que es redueix a 1,6 m amb la reparació. No obstant això, els seus excavadors li confereixen una datació de mitjans del segle XV (PIÑOL, 2000).

— El forn I

Estructura de cambra circular i boca trapezoïdal orientada d'est-oest, amb una banqueta adossada a les parets de la cambra, que presenta una longitud total de 4,2 m i una profunditat de 2,5 m; la cambra fa 3 m de diàmetre, mentre que la boca té 1,2 m d'amplada. Es van documentar algunes restes a l'extrem de la boca de la coberta, que s'alçava uns 30 cm sobre el nivell de circulació exterior. Aquesta consistia en una volta feta amb maons lligats amb argamassa, de la qual es conservaven un total de tres fileres, a sobre dels quals es disposava una coberta de pedres i argamassa.

Es tracta d'un forn de gran capacitat que fou àmpliament utilitzat, com ho demostra l'elevat grau de rubefacció que presenten les parets. S'han documentat algunes reparacions realitzades a la boca, on es va refer el terra, utilitzant peces de ceràmica amb decoració blava, que es van cobrir amb una capa de terra i argamassa. Amortitzant aquest nivell es situa una paret

frontal de la boca, feta amb maons, que no és altra cosa que la reparació de la paret original a la qual s'adossa.

L'excavació dels nivells que farcien el forn ens aportaren un interessant conjunt de material de rebuig, on destaquen plats i escudelles, en diferents fases de producció, amb la primera coccio, amb la capa de vernís estannífer, o amb decoració en blau cobalt, que podem datar dins de la primera meitat del segle XVII. L'estudi dels materials ens indiquen que aquest forn es trobava en funcionament durant la segona meitat del segle XVI, moment en què es fa la reparació de la boca, i s'abandona ja al segle XVII, moment en què s'utilitza com a abocador de les produccions defectuoses d'un altre forn.

— El forn III

Correspon a una estructura del tipus de cambra circular, amb banqueta adossada i boca trapezoïdal, afectada en part per diverses construccions d'època moderna, amb la boca orientada al nord i la cambra al sud. Amida 4,2 m de llargada total i té una potència a la boca d'1,9 m. A la cambra es conserven 1,25 m fins a la banqueta.

Els materials recuperats en el seu farciment comprenen un conjunt homogeni de plats i escudelles la major part sense decoració, en primera o segona fase de coccio, que es poden situar dins de la segona meitat del segle XVI.

— El forn VI

Correspon en realitat a un retall realitzat en els nivells geològics que, malgrat les intrusions posteriors, presentava la forma d'un forn de cambra circular i boca trapezoïdal. No s'hi documentà cap resta constructiva, ni d'activitat de coccio, per la qual cosa s'interpretà com el retall realitzat per construir un forn, que, per causes desconegudes, no es va arribar a fer, i que fou aprofitat per abocar els rebutjos de produccions defectuoses. La longitud documentada és de 4,4 m; l'amplada de la boca és de 1,1 m a l'extrem i 1,4 a la intersecció amb la cambra, que té un diàmetre d'aproximadament 3 m. S'ha conservat una potència d'1,4 m a la cambra i 1 m a la boca. L'orientació de la cambra és a l'est i la boca a l'oest.

L'interior contenia uns interessants nivells d'abocament ceràmic que aportaren un conjunt de materials molt homogeni, en diverses fases de coccio. Alguns presenten decoracions quasi exclusivament amb motius de reflex metàl·lic, tot i que destaquen alguns fragments de servidores i escudelles decorades amb motius en blau, que hem de situar dins de la segona meitat del segle XVI.

— El forn VII

Estructura de boca trapezoïdal i cambra circular, amb una banqueta adossada en aquesta darrera. La seva longitud és de 2,9 m. El diàmetre de la cambra és d'1,5 m i la profunditat d'1,6 m. La construcció segueix les mateixes pautes que la resta d'estructures, orientat amb la boca al sud i la cambra al nord.

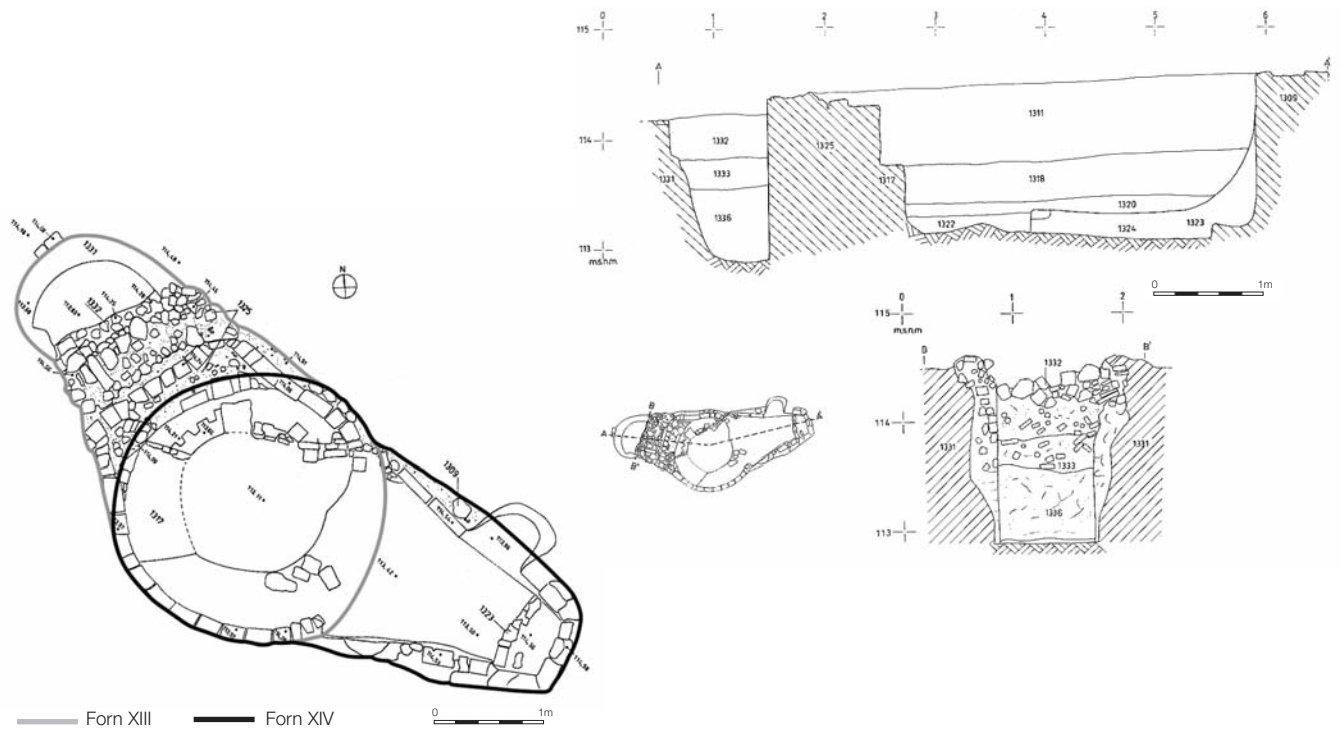
A l'interior es van identificar diferents nivells de rebliment que aportaren alguns materials que se situarien dins de la segona meitat del segle XVI.

— El forn X

Correspon a una estructura del tipus de cambra circular i boca trapezoïdal, amb una banqueta adossada a la paret, amb la

Forns XIII-XIV

Forns XIII-XIV, amb la planta, una secció longitudinal, i l'alçat de la boca del forn XIV.

Forn XV

cambrà orientada al sud i la boca al nord. Com la majoria, està afectada per algunes construccions modernes, i segueix les pautes constructives de la resta d'estructures, a excepció de la banqueteta, que en comptes d'estar formada en retallar els nivells geològics, ha estat feta amb maons arrebossats. Les seves dimensions són de 3,9 m de longitud total, amb un diàmetre a la cambra de 2,4 m. La potència és d'1 m i a la cambra de 0,4 m des de la part superior de la paret fins a la banqueteta, de la qual es pot suposar una alçada d'aproximadament 0,5 m.

L'excavació ens va aportar una gran abundància de materials ceràmics, fonamentalment gerres i recipients de reduïdes dimensions, de ceràmica comuna amb vidrat o sense.

— El forn XIII

Com la resta, correspon a una estructura de boca trapezoïdal i cambra circular, amb una banqueteta adossada, que presenta la boca orientada a l'oest i la cambra a l'est. La longitud és de 4 m. La cambra té un diàmetre de 2,1 m mentre que l'amplada de la boca és de 0,7 m a l'extrem i 0,9 m a la intersecció amb la cambra. Pel que fa a l'alçada conservada, aquesta és de 2 m a la boca i 0,8 m.

Presenta diferents reparacions, degudes a les importants alteracions provocades per les elevades temperatures assolides en fer les múltiples cuites. Una d'aquestes reparacions es troba a la boca, on es va construir una doble paret al fons de la boca i un terra nou, damunt de l'original. L'altre reparació consisteix en un paredat situat al fons de la cambra, que en realitat amortitzava la boca d'un altre forn anterior. És a dir, en realitat es tractava de dos forns que compartien una mateixa cambra. Inicialment es va construir un forn (forn XIV), al qual se li va

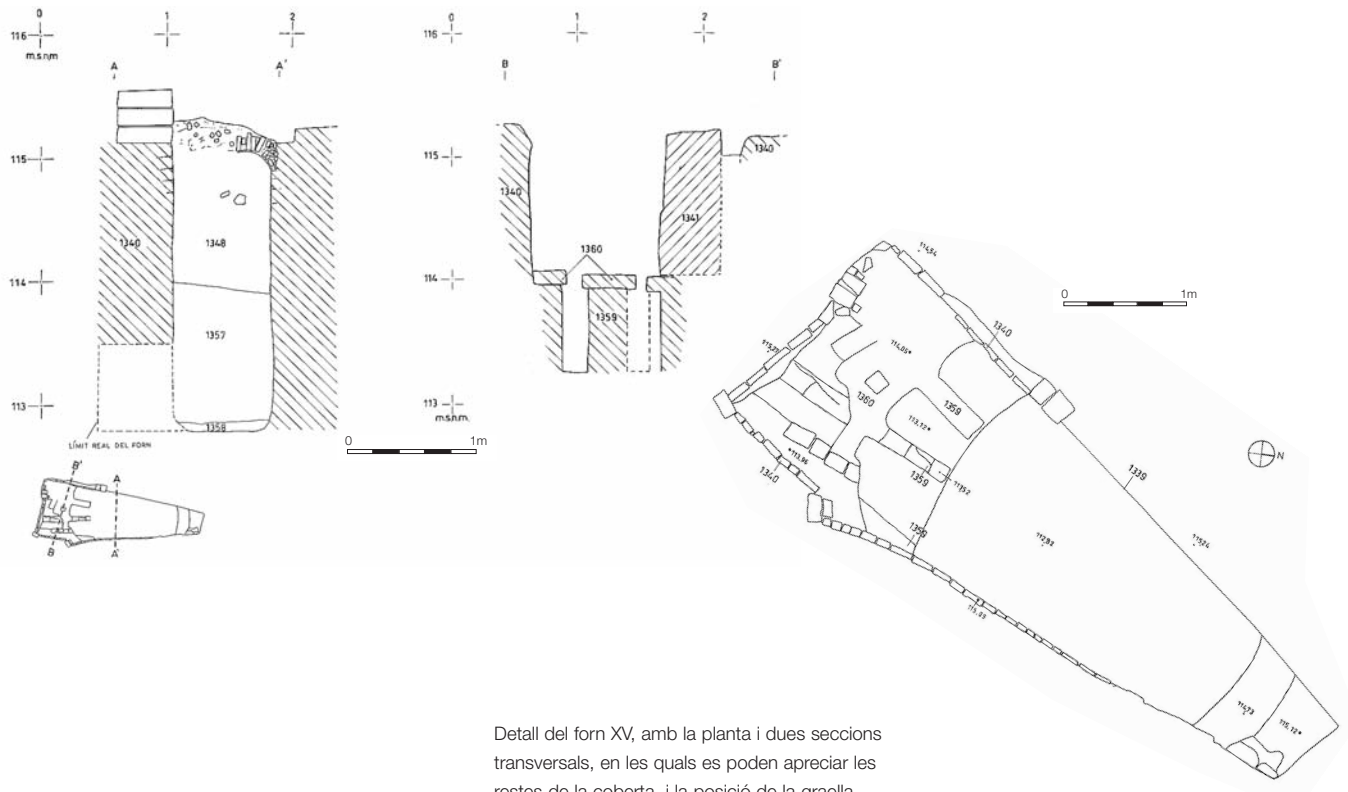
paredar la boca i se'n va construir una de nova, orientada en el sentit invers, fent una obertura a la cambra.

L'excavació dels nivells de rebliment ens aportà un conjunt no gaire abundant de materials, fonamentalment plats i escudelles en primera o segona fase de cocció, molt pocs amb decoracions.

— El forn XIV

Es tracta del forn original que amb les reformes descrites anteriorment es va transformar en un de nou (forn XIII). Aquest es troba orientat amb la boca a l'est i la cambra a l'oest i presenta les mateixes característiques constructives que la resta. És a dir, el seu perímetre retallat en els nivells geològics, i el reforç de les parets amb maons en tota la superfície, a excepció de la paret frontal de la cambra. La seva planta respon al tipus de forn de cambra circular i boca trapezoïdal, amb una longitud de 4 m. El diàmetre intern de la cambra és de 2'1 m. La boca amida 0,7 m a l'extrem, i conserva una fondària d'1,7 m.

En un moment donat⁹ es va optar per paredar la boca d'aquest forn. Es féu una paret de pedres a la part de la boca, i una altra que arrodonia l'obertura d'aquesta en la intersecció entre la boca i la cambra, i es restituí també la banqueteta. Entre aquestes dues parets es va fer un farciment que les reforçava i, finalment, l'espai restant de la boca es va reblir amb terra. A causa de la forta erosió que pateix la boca dels forns, aquesta és la part que resulta més afectada. Sovint, s'hi construeixen estructures de reforç, com ara dobles parets frontals, o dobles terres. En aquest cas, però, es va optar per paredar la boca i obrir-ne una de nova en sentit oposat, i es creà així un nou forn que aprofitaria la cambra del primer.

Detall del forn XV, amb la planta i dues seccions transversals, en les quals es poden apreciar les restes de la coberta, i la posició de la graella.

El reblliment de la boca es compon de diferents nivells, que ens aporten pocs materials, majoritàriament de vaixel·la fina sense decoracions.

— El forn XVI

Aquest forn presentava planta circular a la part corresponent a la cambra de cocció i trapezoïdal a l'extrem de la boca. La seva estructura, igual que en els cas dels forns ja descrits, era construïda amb un mur de maons i pedres lligades amb morter. Aquesta estructura estava força arrasada, de manera que tan sols es conservaven uns 0,30 centímetres de potència. La seva excavació va permetre identificar una antiga reparació a la boca del forn, que consistia en la construcció d'una nova estructura de maons.

— El forn XVII

Aquest forn consistia en un retall excavat al substrat geològic que presentava una planta de cambra circular i boca trapezoïdal amb banqueteta a la cambra. La longitud total era de 2m, el diàmetre de cambra d'1,20 m i la profunditat aproximada d'1,50 m.

La seqüència estratigràfica era força senzilla, ja que presentava un únic nivell de farciment, l'excavació del qual va permetre la recuperació abundant de material ceràmic.

— El forn XVIII

Forn del tipus de cambra circular amb boca trapezoïdal, amb la cambra orientada al nord i la boca al sud, que presenta una longitud de 3,90 m, 2,60 metres de diàmetre a la cambra i una amplada de 0,8 metres a l'inici de la boca i 1,70 metres a la intersecció entre aquesta i la cambra circular. La potència conservada és de 0,90 metres a la paret de la boca i d'uns 50

centímetres des de la paret de la cambra fins a la part inferior de la banqueteta.

En el decurs de l'excavació es van poder diferenciar clarament tres fases de funcionament, amb una sèrie de reformes. La primera fase correspondria al moment de construcció del forn, amb el retall del substrat geològic i el reforçament de les parets amb un mur de maons. També es construí una banqueteta adossada, així com un paviment d'entre 2 i 5 centímetres de potència molt compacta que no aportà cap material. Tots aquests elements estaven fortament alterats per l'acció del foc, fet que demostra una intensa utilització.

En una segona fase, es retalla la banqueteta per tal de construir una graella, que ocuparà la totalitat de la cambra de cocció. La graella -construïda bàsicament amb maons- es recolzarà a sobre d'una sèrie de pilars, la construcció dels quals aprofita en part la banqueteta tallada i l'amplia per mitjà d'uns petits murs també de maons. També és en aquesta segona fase quan es repara part del lateral oest del mur constructiu, i s'hi afegeix davant un segon mur d'igual tècnica constructiva. Sembla que el paviment associat a aquesta segona fase d'utilització del forn seria el mateix que s'utilitzava durant la primera fase, tot i que va ser reparat en diverses ocasions al llarg del temps. Per damunt d'aquestes reparacions hi localitzem un estrat de molt poca potència de terra rubefactada. Aquesta pavimentació va ser totalment anul·lada amb la construcció d'un nou paviment que ja correspon a la tercera fase.

9 Si bé les parets i el terra presenten restes d'utilització, no es detecten alteracions greus -com succeeix en altres forns- que justifiquin la inutilització d'aquesta part de l'estructura.

Forn XVIII

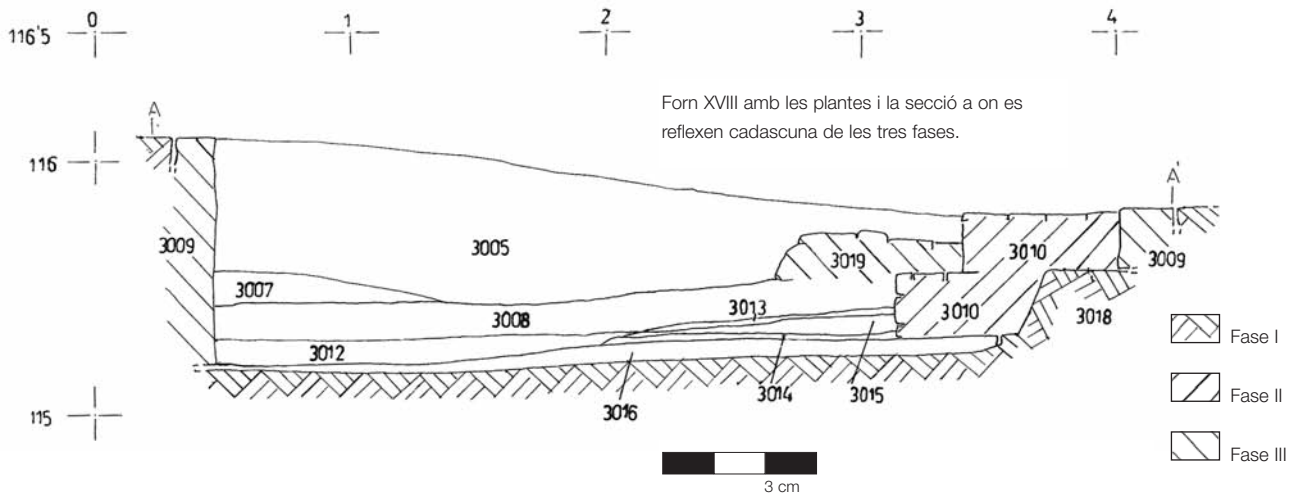
Fase I

Fase II

Fase III

Finalment, la tercera fase consistiria en una reducció de la cambra, de la qual tan sols es conservaren els dos pilars que sustentaven la graella. A aquesta fase li correspon un paviment per damunt del qual, a l'extrem de la boca, hi localitzem un petit estrat de poca potència compost per una gran quantitat de cendres i que ens indica clarament que era en aquesta zona on se situava el foc. Per a la construcció d'aquesta nova pavimentació es va fer recreixer l'antiga pavimentació amb un nivell de sorres.

Amb posterioritat a la tercera fase, el forn va perdre la seva funció i va ser reomplert per un estrat de gran potència amb una gran quantitat de material constructiu del mateix forn en la seva composició, així com alguns fragments ceràmics.

— Forns de planta trapezoïdal

Dintre d'aquest grup s'identificaren un total de cinc estructures (forns II, IV, VIII, IX i XV) que, igual que les anteriors, es van construir retallant els nivells geològics. Aquests nivells s'aprofiten en les parts inferiors, mentre que les superiors presenten una construcció de maons.

La seva forma és, com ja hem dit, trapezoïdal, amb l'extrem més curt arrodonit, en el qual estaria situada la boca o cambra de foc. L'extrem oposat, més ample, és rectilini, amb una banqueteta adossada, i és aquí on es disposaria la cambra de cocció. Es van documentar restes de la coberta en dos dels forns (forns IX i XV), tot i que aquests es redueixen a sengles arcades de maons, de les mateixes característiques que la documentada al forn I.

Podem diferenciar dos subgrups que presenten una sèrie de diferències morfològiques, en funció de les seves dimensions. Així, tres dels forns (forns II, IV i VIII), de dimensions més reduïdes, presenten una banqueteta a l'extrem frontal de la cambra, mentre que els altres dos (forns IX i XV), presenten els contraforts per suportar una graella, de la qual es conserven restes en el forn XV.

— El forn II

Estructura de planta trapezoïdal, amb una banqueteta adossada a l'extrem més ample, orientada per la part més estreta -la boca- al sud, i al nord l'extrem oposat, on se situaria la cambra. La seva longitud és de 2,3 m, l'amplada de l'extrem de la boca amida 0,7, i 1,3 m a l'altre extrem. Es conserva una alçada irregular d'entre 0,3 m i 0,8 m.

A l'interior es van documentar diferents nivells estratigràfics, amb ceràmiques vidrades, verdes o marrons, i en menor quantitat les característiques produccions de taula, plats i escudelles, en diferents fases de cocció.

— El forn IV

Es tracta d'una estructura parcialment conservada de planta trapezoïdal, orientada est-oest, de la qual es conserva la part de la boca (a l'est), i l'inici de la banqueteta que s'adossaria a la paret frontal de la cambra, seguint les pautes constructives de la zona. Únicament es conservava una longitud de 2,2 m, 1 m d'amplada i 0,8 m de profunditat.

A l'interior es van recuperar alguns materials, plats i escudelles en diferents fases de cocció, entre les quals destaquen algunes

decorades en blau, i d'altres amb policromia (blau i groc), que se situarien ja dins del segle XVII.

— El forn VIII

Correspon a una estructura de forma trapezoïdal amb la boca al nord i la cambra al sud, construïda retallant els nivells geològics i reforçant les parets superiors amb maons. Apareix també una banqueteta transversal adossada a la paret frontal de la cambra. Les seves dimensions interiors són: 1,9 m de llarg, 1 m d'amplada a l'extrem més ample, i 0,4 m al més curt, i 1,15 m de profunditat màxima conservada.

A l'interior es va recuperar una gran quantitat de fragments ceràmics, quasi exclusivament de vaixel·la de taula, plats i escudelles decorats amb motius policroms (blau i groc), en blau, així com abundants peces decorades amb reflex metàl·lic.

— El forn IX

Estructura de planta trapezoïdal, amb la cambra quadrangular, on se situa una banqueteta adossada transversalment, a sobre de la qual apareixen uns reforços fets amb maons que per paral·lelismes amb altres estructures es pot suposar que servirien per suportar una graella de fang cuit. També a la cambra es conservava l'arrencament d'un arc de la volta que el cobriria, la qual seria molt poc elevada, igual que les documentades en altres forns. Les seves dimensions són de 3,4 m de longitud interior, 1 m d'amplada a la cambra i 0,8 m a la boca. Es conserva una alçada d'1,4 m en el punt on es situa l'arc de la volta.

Com la resta d'estructures, es va construir retallant el nivell geològic, i reforçant les parets amb maons, des de la banqueteta. Aquest cas, però, presenta algunes diferències, com per exemple els reforços de la cambra, que únicament s'han documentat en una altra estructura (forn XV).

A l'interior es van diferenciar diferents nivells de farciment, on es recuperaren abundants elements constructius procedents de la mateixa estructura, així com ceràmiques comunes vidrades verdes o marrons, de diverses formes (plats, gerres, cassoles, gibrells...), i en menor quantitat, els característics plats i escudelles del servei de taula, amb decoracions en reflex metàl·lic o blau.

— El forn XV

Presenta una planta trapezoïdal, de dimensions molt més grans que la resta d'estructures d'aquest tipus. Amida 5,2 m de llarg i 1,80 m d'ample a la zona de la cambra i 0,9 m a l'extrem de la boca, amb una profunditat conservada de 2,3 m al centre del forn, on es conservava una filada de la volta de coberta, la qual cosa ens permet considerar aquesta mesura com l'alçada real del forn.

Com la resta d'estructures documentades, es va construir retallant els nivells geològics i reforçant totalment les parets amb maons, a excepció de la paret frontal de la boca on es pot apreciar el retall dels nivells naturals. Aquestes parets defineixen dues parts ben diferenciades. Al sector sud, on se situaria la cambra, es van documentar uns contraforts (similars als detectats al forn IX), a sobre dels quals es conservava una graella de fang cuit, l'única identificada en tot el jaciment. A l'extrem oposat es detecta un grau de rubefacció més elevat, per la qual cosa es va interpretar com la boca o cambra de foc.

1

2

3

Escudelles en tres fases diferents. 1, un cop superada la primera cocció. 2, després d'aplicar la capa de vernís estannífer i una segona cocció. I 3, la peça ja ha estat decorada amb reflex metàl·lic, havent superat una tercera cocció.

Els nivells de farciment, tot i que havien estat molt afectats per les construccions modernes, ens aportaren un conjunt de materials poc abundant, en el qual predominen els fragments de ceràmica comuna i vidrada. La resta de materials decorats ens situen ja en el segle XVI.

— Forns de planta quadrangular

Dintre d'aquest grup hem inclòs tres estructures molt erosionades (forns V, XI i XII) que presenten formes quadrangulars. Com la resta, han estat retallats en els nivells geològics, i presenten restes, molt malmeses, de construcció amb maons. En aquests casos, la seva degradació i la poca potència conservada no permet definir espais diferenciats.

— El forn V

Estructura quadrangular, que amida 2,5 X 2,4 m i té una profunditat d'entre 0,8 i 0,2 m. Es va construir retallant parcialment les argiles geològiques i reforçant les parets amb una construcció de maons, que en aquest cas es va protegir amb una estructura de pedres i argamassa. L'excavació dels nivells de farciment aportaren gran quantitat de materials ceràmics, fonamentalment de peces de vaixel·la de taula, plats i escudelles en diferents fases de cocció, amb decoracions majoritàriament de reflex metàl·lic.

— El forn XI

És una estructura de planta quadrangular que està força arrasada, retallada en els nivells geològics, amb les parets reforçades amb maons. Les seves dimensions són de 2 X 1,7 m i es conserva una profunditat de 0,7 m. A l'interior es van recuperar alguns materials ceràmics no gaire abundants i poc significatius.

— El forn XII

Estructura de planta rectangular amb els angles arrodonits, i orientada nord-sud. Es va construir retallant els nivells geològics i reforçant les parets amb maons. Les seves dimensions són de 2,2 m de llarg i 0,74 m d'ample. Es conserva una profunditat màxima de 0,55 m. L'excavació aportarà alguns materials ceràmics no gaire abundants, fonamentalment de vaixel·la de taula.

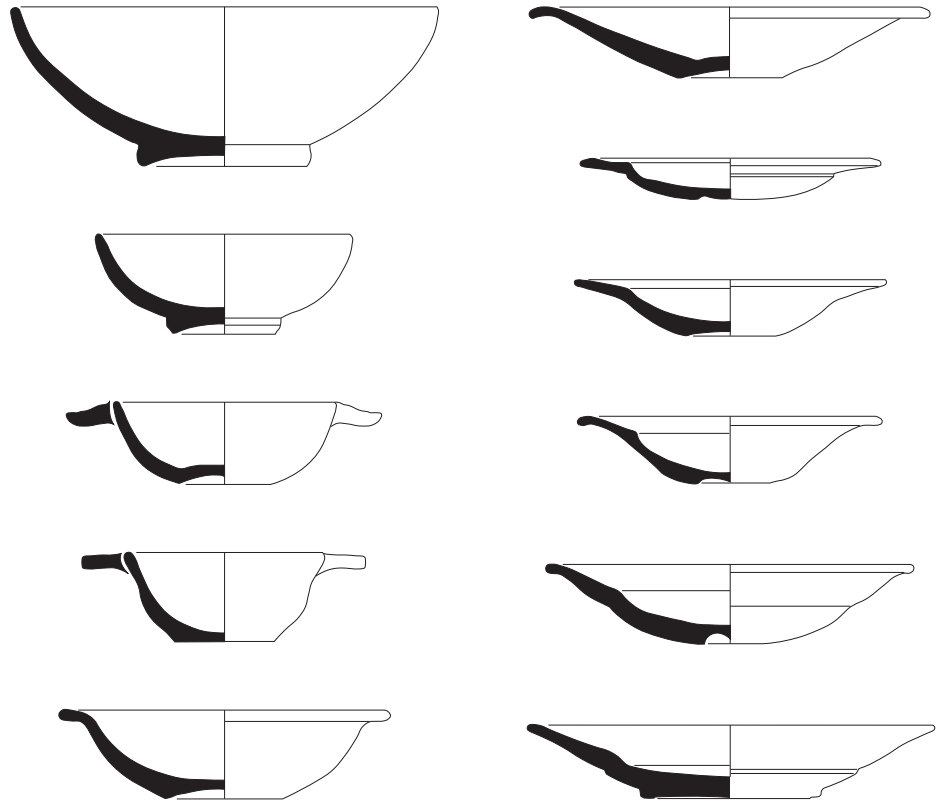
Els abocadors de rebutjos ceràmics

Com a resultat de la nostra intervenció es van documentar tota una sèrie de punts on es detectava una certa abundància de materials ceràmics en diverses fases de producció. Aquests es van interpretar com a abocadors dels rebutjos que es desestimaven per algun defecte en el procés d'elaboració.

Aquests abocadors els podem dividir en diversos grups: en primer lloc, el gran abocador de fora del recinte emmurallat, alguns retalls puntuals realitzats en diversos indrets del solar i, finalment, les estructures de combustió un cop desestimades.

— L'abocador fora del recinte emmurallat

Ja en els primers treballs de prospecció es va identificar un potent nivell d'abocament de rebutjos ceràmics en el sector entre el Raval del Pallol i el desaparegut Carreró de l'Hospital. L'excavació d'aquests nivells va permetre documentar una part del vall de la muralla medieval, el qual, en el moment en que el barri terrissaire estava en ple funcionament, havia deixat de tenir connotacions defensives per a la ciutat. Per aquest motiu, el vall va ser utilitzat com a abocador d'aquelles peces que havien resultat defectuoses.

Tipologia de les formes més habituals localitzades a les excavacions.

A partir de l'estudi de materials recuperats en aquest abocador, podem observar una certa similitud entre els conjunts abocats en els diferents sectors que abraça. Així, per exemple, els nivells concentrats a l'entorn de la torre I, al NW del solar, contenen fragments de grans peces de vaixel·la fonamentalment del servei de taula (plats i escudelles), en bescuit o més abundants amb la cobertura estannífera. Pel que fa a les decoracions, aquestes són quasi exclusivament de reflex metàl·lic. En canvi, els materials procedents del tram d'abocador localitzat entre les dues torres són fragments, en general de dimensions reduïdes, que corresponen a les diferents fases de producció. Les decoracions de reflex metàl·lic d'aquestes, presenten similituds amb els materials dels nivells superiors dels forns I i V. Ja en el sector proper a la torre II, al NE del solar, es detectaren fragments de dimensions més grans, amb una decoració molt senzilla de motius en blau, que també apareixen a la zona de l'entorn als forns XIII – XIV.

— Els retalls utilitzats com a abocadors

A més d'utilitzar el vall de la muralla, també hem documentat alguns retalls que van ser farcits amb materials de rebuig. Al mateix temps, s'han detectat diferents nivells que reomplien zones a l'entorn de les estructures de combustió. Per exemple, els forns I i V apareixien coberts per tota una sèrie de nivells en els quals abundaven les peces decorades amb motius de reflex metàl·lic. També, al costat del forn IX, es localitzà un nivell que contenia gran quantitat d'escudelles sense orelletes, que havien patit foc reductor en realitzar la segona fase de cocción, de manera que la capa d'esmalt estannífer havia quedat de color negre.

— Els abocaments en les estructures de combustió

Després d'un ús perllongat dels forns, quan l'estructura en resultava greument afectada i això impedia coure les peces, aquests forns s'abandonaven i eren aprofitats per abocar les peces que havien resultat defectuoses en altres fornades. Aquest fet es documenta en la pràctica totalitat dels forns, en alguns en major manera que en d'altres.

Dintre d'aquest apartat hem de considerar l'existència dels retalls circulars, interpretats com a pous, que apareixen relacionats amb la majoria de forns. Alguns d'aquests pous van aparèixer farcits amb materials de les mateixes característiques que les dels forns als quals es troben associats. Aquest fet corrobora la hipòtesi que ambdues estructures estaven relacionades (pous i forns) i que en molts casos s'abandonen al mateix moment.

Una consideració especial mereix l'abocament dels nivells inferiors dels forns VI i XVII, que corresponien a sengles retalls amb la forma d'un forn de cambra circular i boca trapezoidal, que no es va arribar a construir, i van ser utilitzats com a abocador.

Cal considerar que els materials més interessants provenen dels abocaments realitzats a l'interior dels forns o en retalls detectats a l'interior del recinte emmurallat.

Les produccions de Reus

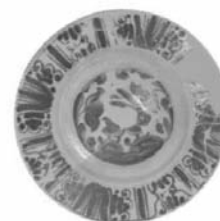
Les fonts documentals conservades a Reus esmenten amb freqüència el terme '*obra de Reus*', i la diferencien d'altres produccions com la *pisa*, l'*obra de Melica*¹⁰, o també de l'*obra de terra* o per al foc, que sens dubte correspon als recipients de

Sèrie de luxe

Sèrie comuna

Escudelles

Plats

Algunes de les peces decorades en blau, corresponents als diferents moments cronològics que es documentaren durant la intervenció.

ceràmica comuna o vidrada. La intervenció realitzada en aquest sector del solar ens ha confirmat aquestes dades documentals, ja que en els nivells de l'abocador, així com a l'interior dels forns inutilitzats, s'han documentat una gran quantitat de peces desestimades de ceràmica fina, o vaixel·la de taula i, en menor quantitat, de ceràmica comuna o envernissada.

Tot el procés d'elaboració de les peces començaria amb l'obtenció de l'argila, que no sempre es troba als voltants del centre productor. Si tenim en compte les fonts, sembla que els terrissaires reusencs s'aprovisionarien a la zona de Salou. Tenim constància d'un escudeller, Pau Gibert, que el 1561 compra a un pagès de Vilaseca, Joan Torrell, el dret d'extreure terra d'escudellers de la partida del Terrer, al camí del port de Salou. També Antoni Costes fill, el 1674 compra el dret d'extracció de terres, *terra d'escudelles*, d'una terrera situada al costat del camí del port de Salou, a un tal Joan Virgili de Vilaseca

El següent pas consistia en la preparació de l'argila per a la posterior elaboració de les peces. Aquest procés s'iniciava amb la barreja del fang amb aigua, que posteriorment es filtrava i passava a les basses de sedimentació, on s'eliminaven totes les impureses. Tot seguit l'argila es passava a un altre lloc, on s'emmagatzemava perquè reposés dos o tres anys.

Pel que fa a la formació de les peces pròpiament dita, a Reus la major part de peces són tornejades. Hi ha, però d'altres elements com els xiulets en forma d'ocell, les figuretes exemptes, o les piles d'aigua beneïda, que s'elaboraren amb motlles, dels quals hem recuperats alguns fragments. També es realitzen amb un motlle alguns elements com ara les anses de les escudelles, o les rajoles, per a les quals s'utilitzava una peça de fusta per fer la forma.

Les fonts documentals també ens aporten referències sobre els útils i les eines utilitzats. L'inventari de béns realitzat el 1611, amb motiu de la mort de l'escudeller Josep Bodet, un dels més importants de Reus, ens indica que al seu obrador del Raval S. Anna es conservava, entre altres objectes, un molí de vernís amb un pic, parpal i bordó, pots d'obrar, un molí de colors, cossis, dos rivells d'envernissar, un sedasset, una gerreta de posar colors, dues cassoles per tenir colors, un rivell gran de pastar vernís, dos parells de balances de llautó, un motlle de fusta per fer toves, un rivell d'envernissar, sacs per tenir vernís, martellets de trencar vernís, un banc de massar pasta, una mola de moldre colors, una pastereta petita, dues rodes d'obrar, manadors, forquetes i altres eines de ferro, una estela de ferro per al forn de daurar, una romana etc. (VILASECA, 1964, vol I, pàg. 22 i vol. II, pàg. 42-43). En el decurs de les excavacions no s'han recuperat estris directament relacionats amb la producció, a excepció d'un nombre important de fragments de morters de costelles, que contien al seu interior restes de *frita*, acumulada fonamentalment a les vores, que de seguida es van relacionar amb el procés d'envernissat de les peces. Un altre grup el constitueixen alguns fragments que presenten, adherits a la superfície interna, restes d'un pigment granatós, que es van interpretar com els recipients per tenir el pigment amb el qual es feia la decoració de reflex metàl·lic.

Un cop elaborades les peces, requereixen una o més cocccions. La varietat de dimensions i de morfologia dels forns semblen indicar l'existència de diferents necessitats quant a la cocció. Segons hem pogut determinar, en una mateixa cuïta es podien trobar

peces en diferents fases d'elaboració. Així, trobem peces que tan sols han superat una primera cocció amb taques d'esmalt estannífer que ha regalimat d'altres recipients, o fins i tot amb taques de cobalt. Tanmateix els ferrets i les plaques de separació presenten restes d'esmalt i cobalt. Fins i tot, en algunes plaques es poden veure les marques d'on havia estat recolzada una escudella. Al forn del Testar de Paterna es coneix la cocció de peces en diferents fases d'elaboració, distribuint-les pel forn –les peces crues a la caldera i les esmaltades a la cambra (COLL-PÉREZ, 1993).

La cocció de les peces ja decorades amb motius de reflex metàl·lic requereixen un forn de dimensions més reduïdes, en el qual seria més fàcil controlar les temperatures. A l'inventari de béns realitzat el 1611, amb motiu de la mort de l'escudeller Josep Bodet, al qual ens hem referit anteriorment, se'ns parla d'una *estela de ferro per al forn de daurar* (VILASECA, 1964, vol I, pàg. 22 i vol. II, pàg. 42-43), fet que ens indicaria l'existència d'un forn especialitzat per al daurat o reflex metàl·lic.

Ja a l'interior del forn, les peces estan separades pels ferrets –també anomenats tres peus– de manera que queda un espai buit entre peça i peça que permet la lliure circulació de l'aire. Aquests separadors estan elaborats amb la mateixa pasta blanca que documentem en les peces de la producció, tot i que molt esporàdicament n'hem identificat alguns amb pastes vermelles. Pel que fa a la forma, acostumen a tenir el cos central bastant ample. Ocasionalment poden arribar a ser pràcticament triangulars, tot i que de vegades també presenten els extrems ben definits. Als estudis realitzats a Manises s'assenyala com a element indicatiu de les produccions del segle XVI la forma més triangular dels ferrets en contraposició als que presenten les potes més definides, característics del segle XV.

A més d'aquests tres peus es documentaren d'altres suports en forma d'U elaborats amb les mateixes pastes que les peces de ceràmica comuna reduïda, amb les quals sempre apareixen associats. Per aquest motiu els suposem la mateixa finalitat que els primers, és a dir, la separació de les peces a l'interior del forn per tal de permetre la lliure circulació de l'aire, tot i que, en aquest cas, aplicades a les peces de dimensions més grans.

Uns altres elements documentats a l'interior d'alguns forns són restes de plaques, fetes amb la mateixa pasta blanca de les ceràmiques fines, que presenten les empremtes d'haver tingut dipositades les peces a sobre, de manera que semblen indicar que es tractaria també d'elements separadors d'espais dins dels forns.

Els materials ceràmics

Ja hem esmentat la presència de diferents produccions. La més abundant és la de les vaixel·les de taula, fonamentalment plats i escudelles, i, esporàdicament, gerres, canelobres o albarel·los. Un altre grup el constitueixen les figuretes, xiulets i piques d'aigua beneïda, i finalment la vaixel·la comuna¹¹.

La vaixel·la comuna

Dintre de la vaixel·la comuna trobem representades les formes funcionals característiques que van des dels contenidors com poals o càntirs, passant per gibrells, o les cassoles, fins a les

formes de taula, com plats o gerres de diferents dimensions. Aquestes mateixes formes les trobem en ceràmica comuna oxidada o reduïda, així com amb una coberta vidrada verda, marró o melada. Dintre d'aquest grup cal destacar la presència d'un bon nombre de morters de costelles que es troben directament relacionats amb el procés de producció ceràmica.

Aquestes produccions apareixen en els forns que ens aporten una datació ja de segle XVII; és a dir, si bé originalment els obradors establerts en aquest sector serien fonamentalment d'escudellers, posteriorment les produccions es diversifiquen.

La vaixel·la fina, o de taula

La vaixel·la fina constitueix, com ja hem esmentat, el grup més nombrós, dintre del qual podem diferenciar produccions i estils decoratius que varien amb el temps.

— Bols, plats i servidores de les sèries comuna i de luxe
En primer lloc, cal destacar la presència no gaire abundant, però significativa, d'una sèrie de peces realitzades amb argiles homogènies, en alguns casos amb tonalitats rosades, però majoritàriament ocres, amb una coberta estannífera uniforme, tot i que poc espessa, sota la qual es clareja la tonalitat de la pasta.

Les formes d'aquesta producció es redueixen a bols i plats o servidores. Els bols són hemisfèrics, amb les vores més o menys reentrants i una anella de base ben marcada al fons extern. Els seus diàmetres oscil·len entre els 20 i els 23 cm. Pel que fa als plats i talladores són sempre de perfil rectilini, sense ales, molt pla, amb les parets molt dobles a la meitat inferior, per estilitzar-se a la vora, que generalment és exvasada, o en menys ocasions reentrant. Els fons són iguals que els dels bols, lleugerament bocellats, amb una petita anella de base. Els diàmetres ens marquen tres grups, els plats petits, amb un diàmetre de 17 o 18 cm; els plats mitjans, de 22-23 cm de diàmetre, i les talladores, de diàmetres de 34-35 cm. Tant els bols com els plats o talladores són formes destinades al servei de taula.

Les peces d'aquesta sèrie presenten sempre motius decoratius en blau, seguint dos estils diferents. D'una banda, la sèrie comuna, que trobem als bols i als plats, en la qual acostuma a aparèixer una sanefa sota la vora formada per filets concèntrics, i un motiu central en el qual trobem palmetes, estrelles, creus amb traç doble, serres, o motius vegetals. En segon lloc, la sèrie més luxosa, que trobem a les talladores, presenta una decoració més abundant, que ocupa tota la superfície. En aquest cas, el motiu central més freqüent acostuma a ser una au amb el coll molt estilitzat.

Així, les servidores, decorades amb de la sèrie de luxe, acostumen a presentar una orla formada per dues bandes de línies intermitents, emmarcades per dos filets concèntrics a dalt i dos baix. I al fons intern, centrada, una figura d'una au, envoltada de fulles, punts i motius vegetals o geomètrics, que omplen tota la superfície. Una peça d'aquest estil té una orla de doble salsitxa lligada, emmarcada per dos filets concèntrics a dalt i dos baix, i al fons, una decoració molt deteriorada on tan sols es pot intuir un motiu vegetal.

Els plats presenten orles de tres filets concèntrics, a sota del quals apareixen quatre o cinc motius curvilinis graduals, enlla-

çats per lianes (Tipus 5a, PARERA, 1997). Al fons diferenciem tres motius, les plantes de perfil amb una palmeta inscrita en un cercle (Tipus B7,7, PARERA, 1997), o les serres¹² amb dues palmetes (Tipus A13, PARERA, 1997).

El bols tenen decoracions molt similars a les anteriorment descrites. Les orles estan formades sempre per tres filets concèntrics, dels quals surten els traços rectilinis units per lianes, o bé traços rectilinis. Quant a la decoració del fons intern, trobem les palmetes com a motiu central (Tipus B6), les estrelles (Tipus A6), les serres amb palmetes (Tipus A13), les creus amb traç doble (Tipus A5), o motius vegetals¹³.

Quant a la cronologia, alguns dels motius com les estrelles, les palmetes o les plantes de perfils es documenten entre les darreries del segle XV i els inicis del XVII. Altres, però, com les serres o les creus de traç doble, no depassen la meitat del segle XVI. Si tenim en compte que les fonts documentals ens situen l'inici de l'activitat reusenca cap al 1550, podem suposar que aquesta seria una de les primeres produccions que es va construir en el moment en què s'estan produint aquestes peces amb decoració blava, i que situaríem entre mitjans i la segona meitat del segle XVI.

Les peces documentades a Reus imitarien produccions barcelonines, a les quals darrerament se'ls ha conferit la deguda atenció, i així s'han documentat des del segle XV fins als inicis del segle XVII (PARERA, 1997). En el nostre cas, aquestes produccions apareixen en els nivells inferiors dels forns que es poden associar clarament amb el Taller de Rafel Mallol, que funcionà durant la segona meitat del segle XVI.

— Escudelles d'orelletes, plats i d'altres formes
Un altre grup, molt més abundant, correspon a peces de pastes fines i depurades, amb algunes vacuoles, que presenten una coloració blanquinosa, la qual aporta una major qualitat de presentació en les peces decorades, tot i que tenen una menor resistència. Les cobertes estanníferes d'aquesta segona producció són més espesses i ben aplicades, fet que aporta una major qualitat a l'acabament de les peces.

Pel que fa a les formes de les peces de vaixel·la fina recuperades en el decurs de la nostra intervenció, aquestes són fonamentalment escudelles i plats de diferents tipologies i dimensions. Més esporàdicament trobem fragments que podrien correspondre a gerros i albarel·los. També podríem incloure en aquest grup alguns fragments de canelobres.

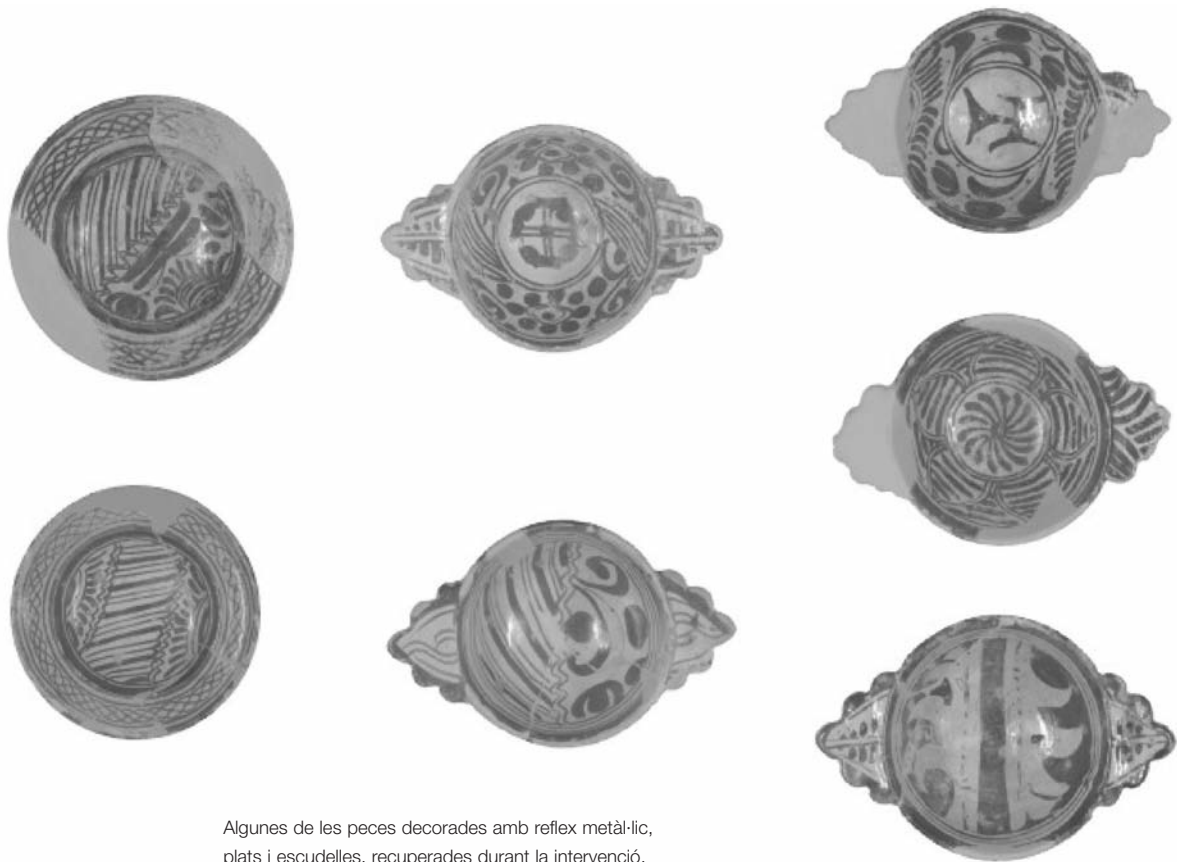
Les escudelles són recipients hemisfèrics generalment amb dues anses oposades i de dimensions reduïdes, destinades fonamentalment al servei de taula, per menjar aliment semilíquids o líquids, com ara les llegums o el brou. Dintre d'aquesta forma podem diferenciar tipus diferents.

— Escudelles amb anses d'orelletes.
Aquestes peces són les més abundants de les produccions

11 Les descripcions que realitzem estan fetes tenint en compte l'anàlisi dels materials documentats en les nostres excavacions. No han de ser extensius a la totalitat de les produccions reusenques.

12 Esquematzació d'un motiu religiós, la muntanya de Montserrat.

13 Esquemes no previstos en la classificació de Parera (PARERA, 1997).

Algunes de les peces decorades amb reflex metàl·lic, plats i escudelles, recuperades durant la intervenció.

Algunes de les peces decorades amb policromia, plats i escudelles, recuperades durant la intervenció.

Diferents peces de "l'obra de terra", recuperades durant la intervenció.

documentades. No en va ens trobem al barri dels escudellers. Hem pogut diferenciar tres dimensions; les més abundants són les mitjanes, amb un diàmetre de 10 cm a la vora, 5 cm a la base i una alçada de 4,5 cm. Aquestes les trobem tant en les peces no decorades, com amb decoracions de reflex metàl·lic i en blau. Mes esporàdicament trobem unes peces lleugerament més grans, amb un diàmetre de 13 cm a la vora, 6,5 a la base i una alçada de 5,75 cm, que en els casos en què hi ha decoració, aquesta és sempre en blau cobalt. Finalment, hem detectat algunes peces de dimensions molt més reduïdes, que en ocasions presenten decoracions de motius en reflex metàl·lic.

Els perfils acostumen a ser còncaus, tot i que podem diferenciar dos tipus. L'un respon a les dimensions anteriorment descrites, i l'altre és molt més obert: el diàmetre de la vora augmenta i manté les mateixes dimensions de la base i de l'alçada. Aquest darrer perfil sempre va associat a les escudelles de dimensions mitjanes -tot i que també es documenta en les de petites dimensions- i a decoracions de reflex metàl·lic. Apareixen en els forns que presenten una datació més antiga.

En els perfils més tancats, les bases poden ser planes o lleugerament còncaues, i molt esporàdicament presenten un lleu engruïment. En els perfils, més oberts, en canvi, solen ser elevades remarcant aquesta elevació fins i tot a la superfície interna.

A Manises, per exemple, entre les produccions ceràmiques documentades a la segona meitat del segle XVI, predominen les escudelles de fons còncau, amb perfils molt oberts, i anses d'orella amb forma polilobulada estampada amb un cuny quan la pasta encara era tova.

Respecte a les anses d'orelletes, aquestes són fetes a motlle i aplicades posteriorment al tornejat de la peça. Dintre de les produccions de Reus hem documentat tres tipus d'anses diferents. D'una banda, les de forma semicircular, que acostumen a presentar una revora exterior, conseqüència del emmotllat. Aquestes les trobem únicament en les formes exvasades, i estarien associades a les produccions més antigues.

En segon lloc, trobem les anses que, mantenint la forma semicircular, han format quatre lòbuls. Apareixen preferentment en els perfils exvasats, tot i que esporàdicament podem trobar-los en els tancats.

Finalment, tenim les anses de forma triangular, que es divideixen en tres, cinc o set lòbuls, mes o menys marcats. Aquesta darrera forma sempre va associada als perfils més tancats, i les trobem en les produccions que es datarien ja en el segle XVII.

— Escudelles amb anses verticals

En alguns exemplars, molt esporàdics, hem documentat dues anses oposades verticals. S'apliquen des de la vora i ocupen el terç superior de la peça. El perfil de les peces en les quals apareixen aquest tipus d'anses també és lleugerament diferent, ja que són formes tancades, on s'exvasa exclusivament el llavi, i la base presenta un lleuger engruïment.

— Escudelles sense anses

Un altre grup identificat són les escudelles sense anses. Aquestes són bols hemisfèrics, amb els llavis arrodonits lleugerament reentrants, que sempre presenten una anella de base més

o menys pronunciada. Les bases poden ser de dos tipus, l'un amb el fons extern elevat, de manera que es diferencia el fons, o bé amb el fons totalment pla, que dóna un aspecte massís. Aquests dos tipus apareixen indistintament en tots els forns, de manera que no es poden considerar matisos cronològics.

Les dimensions són molt homogènies; el diàmetre de les vores oscil·la entre els 13 i 14 cm, i els de les bases entre 5 i 6 cm., mentre que l'alçada és de 5 cm.

Pel que respecta a les decoracions, fonamentalment són de reflex metàl·lic, i amb motius geomètrics, tot i que molt esporàdicament es documenten alguns exemplars decorats en blau.

— Escudelles amb ala

Dintre dels recipients hemisfèrics, es documenta una altre forma de perfil exvasat que presenta els llavis aplanats horitzontals. Les bases són planes o lleugerament elevades, sense anella de base o peu.

Pel que respecta a les dimensions, es poden diferenciar dos grups. El primer, amb un major diàmetre a la vora, entre 22 i 23 cm, un fons d'entre 6 i 8 cm, i l'alçada entre 6 i 8 cm. Els exemplars més petits tenen un diàmetre a la vora d'uns 17 cm, uns 6 cm a la base, i 4,5 d'alçada.

Es tracta de peces decorades fonamentalment amb motius en reflex metàl·lic, i no són gaire abundants.

— Bols - servidores amb llavi engruït.

Aquesta és una forma poc habitual, que correspon a recipients hemisfèrics, oberts a la vora i amb els llavis exvasats i engruïts, i amb una anella de base ben diferenciada. Aquests acostumen a presentar decoracions de blau cobalt.

— Plats i servidores de perfil rectilini

Aquestes peces corresponen a plats, generalment de poca fondària, que presenten el seu perfil rectilini, amb la vora més o menys exvasada. Dintre d'aquests podem diferenciar dos grups: d'una banda els plats, que presenten un diàmetre entre 18 i 21 cm, i una fondària entre 2,5 i 3,5 cm, i les servidores o plates, que presenten uns diàmetres més grans.

Els plats acostumen a presentar el fons elevat, de vegades amb un òmfal ben definit al fons intern, i ocasionalment plans. Una variant d'aquests presenta la vora elevada, formant un angle ben marcat amb la paret.

Les decoracions documentades d'aquestes peces són sempre de reflex metàl·lic, o de reflex combinat amb blau, i podem identificar-los en els forns de cronologies més antigues. A Manises, entre les produccions ceràmiques documentades a la segona meitat del segle XVI, es troben els plats amb perfil lleugerament còncau sense ala, amb els llavis engruïts i exvasats i fons plans.

— Plats i servidores amb ala

Quant als plats i servidores amb ala ben diferenciada, aquesta acostuma a ser proporcional a les dimensions de la peça. En els plats, l'ala és més reduïda i presenta un perfil còncau, rectilini o convex, i els fons són plans, lleugerament elevats, o amb una petita cavitat central al fons extern. Les peces de dimensions més grans tenen una ala també més gran, que en oca-

sions presenta motius en relleu, entre els quals es poden diferenciar gallons o gatells de raïm. Els fons d'aquestes peces més grans presenten una anella de base o peu ben definit.

— Altres formes

Molt esporàdicament s'han documentat altres formes, com els albarel·los, els canelobres, llànties o fins tot escudelles de dimensions molt reduïdes.

— Les peces fetes amb motlle

Durant les excavacions s'han pogut recuperar alguns fragments de motlles, així com peces que s'elaborarien amb aquests. Un dels elements més vistosos realitzats amb aquesta tècnica són les piques d'aigua beneïda, que constaven de diferents parts que s'elaboraven per separat. D'una banda hi hauria un receptacle amb forma de petxina, adossada a un suport, en el qual també es situava una escena de la crucifixió, formada per diferents figures. Uns altres elements són les figuretes de frares i dames amb la indumentària de l'època, i finalment, els xiulets, amb forma d'au o de gos.

També s'elaborarien amb motlle les rajoles, de forma quadrangular, que presenten motius decoratius en blau o en policromia.

Les decoracions

Pel que fa a les decoracions, hem documentat tres grans grups, les decoracions de reflex metàl·lic, les de blau cobalt i les policromes.

— Decoracions de reflex metàl·lic

Les decoracions de reflex metàl·lic les trobem tant en les escudelles com en els plats. Les escudelles són generalment de dimensions mitjanes, tot i que excepcionalment apareixen alguns exemplars de dimensions més grans, mentre que els plats són sempre de diàmetres petits. Tan sols les servidores amb motius en relleu presenten decoracions de reflex metàl·lic. També les escudelles o bols amb ala presenten aquest tipus de decoració.

Els motius acostumen a ser variats. En els fons amb datacions més antigues, es poden apreciar materials decorats amb diferents motius vegetals alternats amb d'altres geomètrics, o bé motius geomètrics realitzats amb pinzell múltiple. Generalment la decoració ocupa tota la superfície interna, distribuïda de forma radial des d'un motiu central emmarcat en un cercle, un quadrat, un pentàgon o un octàgon. Les decoracions de les superfícies externes són de línies i filets concèntrics.

A les peces més modernes també trobem als fons motius vegetals, més estilitzats, així com motius geomètrics, que generalment embolcallen tota la superfície interna. L'altre esquema decoratiu és el que presenta un motiu central emmarcat en un cercle i una sèrie de motius a la paret. Els motius centrals són diversos. Destaca l'estilització d'una rosa en diferents versions, fins a les *Taus* de Santa Tecla. Els motius de la paret acostumen a alternar temes vegetals i geomètrics. Respecte a les decoracions externes, els més freqüents són els motius curvilinis que ocupen tota la superfície.

Els orígens de la decoració de reflex es situarien al segle IX a l'Orient Mitjà, des d'on arribaria a al-Andalus, on es farà una

producció acurada i de gran qualitat. Les fórmules i les tècniques del daurat, tot i que es tractava d'un secret, arribaran a les terres valencianes, i assoliran una important difusió. Ja al segle XVI alguns mestres s'establiran a Barcelona, des d'on començarà una nova etapa de la producció.

A partir del segle XVI fins a mitjan segle XVII, la ceràmica de reflex metàl·lic produïda a Catalunya adquireix força importància, sense oblidar els contactes amb València i Muel. Les produccions barcelonines es daten des dels inicis del segle XVI i a Reus des de mitjans d'aquest segle (TELESE, 1991, pàg. 20). Es coneixen dades de l'establiment contractual d'obradors barcelonins a Reus, que lògicament la farien a l'estil de Barcelona (LLORENS, 1977, pàg.12). Aquests obradors introduirien els motius de les peces de reflex, però també com s'ha documentat arqueològicament les decorades amb blau.

— Les decoracions en blau

Les decoracions en blau les trobem en les escudelles mitjanes i grans, en els plats i en les plates. En general presenten una tonalitat blava fosca i espessa.

A les escudelles mitjanes la decoració més habitual és la de línies concèntriques a la paret, i un motiu vegetal emmarcat en un cercle al fons. Les formes més grans, en canvi, són poc abundants i presenten motius de pinzellades aïllades. També amb pinzellades poc espesses trobem alguns exemplars d'escudelles sense anses, localitzats a l'abocador fora muralla del sector pròxim al Taller de P. Franci, és a dir, pels voltants dels forns VII, XIII i XIV. En aquests casos, el to de blau és més clar que a la resta de peces descrites.

Les peces decorades en blau més habituals són els plats. En aquestes peces es diferencia un motiu central emmarcat en un cercle, que pot ser tant vegetal com una composició geomètrica, i l'orla que presenta motius variats des de les característiques ditades, espigues, salsitxes dobles lligades, etc. Les plates o talladores acostumen a presentar una decoració més complexa, tot i que no són tan abundants.

— Decoracions policromes

Finalment, tenim les decoracions policromes, és a dir, les que combinen motius de diferents colors. Les més antigues, documentades en pocs exemplars, són les que combinen decoracions en blau i en reflex metàl·lic. Els motius representats són vegetals o geomètrics -com ara les alafies- i els podem situar dins del segle XVI. En aquests casos la tonalitat blava és clara, similar a les de les peces que imiten les produccions barcelonines.

Tot seguit trobem una sèrie de peces, plats i bols de llavi engruixit, que combinen motius en blau i en verd, recordant les produccions de Muel. Aquestes peces acostumen a presentar diverses línies concèntriques a la vora, una de les quals és ondulada.

El grup més nombrós de les decoracions policromes és el que combina motius en blau, groc i verd. Els motius decoratius són molt similars als de les decoracions en blau, fins al punt que en alguns exemplars l'orla és blava i el fons policrom. Aquestes decoracions les trobem fonamentalment en plats petits o mitjans, i més rarament en escudelles d'orelletes.

Peces fetes amb motlle, recuperades durant la intervenció. Podem veure un xiulet en forma d'au; un fragment de tors d'una figueta d'una dama

de l'època; un cap masculí, i un motlle per a realitzar una figura molt similar a l'anterior.

Les peces decorades amb blau i groc estan documentades a Barcelona a les darreries del segle XVI, un segle més tard que a Sevilla, on arriben ràpidament les idees italianes. A. Telese presuposa la instal·lació d'algun obrador a Barcelona, o a un altre lloc de Catalunya, que practiqués aquesta tècnica. L'escassetat de materials recuperats a Barcelona fan pensar en una producció esporàdica (TELESE, 1991, 21).

Consideracions finals

La intervenció realitzada en aquest sector del solar ens ha confirmat diferents dades de les quals teníem constància a partir de les fonts documentals. En primer lloc, s'ha pogut constatar la ubicació exacta de la muralla bastida a la ciutat de Reus al segle XIV, la qual havia quedat emmascarada per l'existència del carreró de l'Hospital, avui dia desaparegut

El segon aspecte interessant confirmat amb la nostra intervenció és l'existència d'un extens barri de productors de terrissa, del qual es tenia constància per diverses fonts documentals, així com per les troballes esporàdiques de materials ceràmics.

El fet de que no s'hagi detectat cap resta, ni material ni arquitectònic, anterior, fa pensar que tal com semblava reflectit en les fonts documentals, la primera ocupació d'aquest sector fou l'establiment del barri dels productors terrissaires. La distribució de les restes localitzades ens indica que les terrisseries pròpiament dites se situarien al costat de la muralla, que en aquest moment ja no realitzaria les funcions defensives originals. Per aquest motiu, el vall que s'obria a l'exterior de la muralla es va reutilitzar com a abocador dels rebuïjos ceràmics, fins a reblir-lo. Al davant dels tallers terrissaires, és a dir al costat del carrer de Bages degueren situar-se els habitatges dels mestres ceramistes, que apareixen citats en diversos documents de l'època.

Al mateix temps, la troballa d'un total de divuit estructures de combustió ens permet establir una tipologia d'aquestes estructures.

Pel que fa la producció d'aquests forns, el considerable volum de materials recuperats, procedents dels diferents rebuïjos, ens permeten analitzar les diferents fases de producció, que trobem àmpliament representades, des de les primeres coccions, passant per les fases d'envernissat i decoració, que requerien de noves coccions. Tanmateix hem pogut determinar una tipologia de les peces més habituals o els diferents tipus de decoracions.

Un altre aspecte interessant és la constatació de relacions entre els obradors de Reus i els d'altres zones, com per exemple Barcelona. Són diverses les cites referents a mestres escudellers que ens parlen d'aquesta relació, com per exemple Baltasar Oliver, escudeller documentat entre 1544-1590, que el 1548 se li afirma com a aprenent Joan Tagell de Falset, perquè "li age ensenyar ofici de scudeller segons ús y pràctica de Barchelona" i el 1574 es troba establert a Barcelona.

També tenim constància de les estades a Barcelona de l'escudeller Francesc Ferrer (documentat entre 1545 i 1596), que tornarà de la Ciutat Comtal el 1560. Un any més tard, es troba perfectament assentat en les proximitats de la zona excavada, ja que li es adscriu a cens una de les torres de la muralla. Una altra cita ens indica que Rafel Pla, escudeller de Barcelona

s'instal·la amb Francesc Teixidor en 1618 per aprendre. Aquest escudeller té molts aprenents, alguns de Barcelona.

Aquestes relacions que coneixem per les fonts documentals entre els terrissaires de Barcelona i Reus estarien corroborades per la presència d'un conjunt de peces que imiten clarament produccions barcelonines datables entre les darreries del segle XV i els inicis del XVII, amb unes decoracions molt característiques en blau. Aquestes vendrien a confirmar les dades aportades per les fonts documentals.

També tenim constància de contactes amb els tallers aragonesos. Damià Torroja, pagès de Reus, firma un debitori amb l'escudeller Francesc Teixidor, per una quantitat d'escudelles per vendre-les al regne d'Aragó. És de suposar que es coneixien les produccions que s'estaven realitzant en aquesta zona, ja que esporàdicament, en algunes peces trobem decoracions policromes molt característiques dels obradors de Muel.

En definitiva, podem considerar que les intervencions arqueològiques efectuades en aquest sector de la ciutat de Reus ens han confirmat moltes de les dades que coneixíem a partir de la documentació conservada, ampliant aquest coneixement i, alhora, obrint noves portes per a l'estudi d'aquest interessant període, fins ara poc tractat des del punt de vista arqueològic. ■

BIBLIOGRAFIA

- AINAUD, J. (1942). «Loza dorada y alfarería barcelonesa. Siglos XV-XVI» *ABMAB* núm I. Barcelona, p. 89-104.
- (1952). «Ceràmica y vidrio», *Ars Hispaniae*, X, Madrid.
- ÁLVARO, M.I. (1997). «La ceràmica aragonesa», *Ceràmica española*, vol XLII, Summa Artis, Madrid.
- ALGARA, V.; BERROCAL, P. (1993). «El taller de ceràmicas bajomedievales de la C/ València, nº 25, de Manises: espacios y producción». A: *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, Tomo III, Alicante, p. 869-877.
- AMIGUES, F. (1995). «La ceràmica valenciana. Sus técnicas de fabricación». A: GERRARD, CH. et alii (Eds). *Spanish Medieval Ceramics in Spain and British Isles*. Tempus Reparatum, BAR IS 610, p. 129-139.
- ANGUERA, P.; GORT, E.; MÈLICH, J. (1980 i 1984). *Aproximació a la història de Reus*, 2 vols., Reus.
- BATLLORI, A.; LLUBIÀ, L. (1974). *Ceràmica catalana decorada*, Barcelona.
- BELTRAN DE HEREDIA J. (1994). «Terminología i ús dels atuells ceràmics de cuina a la baixa Edat Mitjana», *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, p. 46-58.
- CERDÀ, J.A. (1994). «La vaixel·la de pisa autòctona i la vaixel·la de pisa importada a la Barcelona dels segles XIV-XV», *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, p. 59-62.
- COLL, J.; PÉREZ, J. (1993). «Aspectos de la técnica de fabricación de la ceràmica de Manises». A: *IV Congreso de Arqueología Medieval Española*, Tomo III, Alicante, p. 879-889.
- CRUSAFONT, M. (1984). «Mostra de plats catalans al Museu de Sabadell», *Butlletí Informatiu de Ceràmica* núm. 23, Barcelona, Juliol-setembre, p. 26-27.
- GIRALD, M.D. (1997). «La ceràmica catalana», *Ceràmica española*, vol XLII. Summa Artis. Madrid.
- GORT, E. (1979). *Les muralles de Reus*, Reus.
- GORT, J. M.; GORT, E. (1987). *Reus: la formació d'una ciutat*, Reus.
- LORIENTE, A.; OLIVER, A. (1992). «L'antic Portal de la Magdalena», *Monografies d'Arqueologia Urbana*, núm 4, Lleida.
- LLORENS, J. (1977). *Plats i pots de ceràmica catalana*, Barcelona.
- MARCHESI, H.; THIRIOT, J.; VALLAURI, L. (1992). «El barrio de alfareros de Marsella en el siglo XIII: una transferència de tecnologia», *Boletín Arqueológico Medieval* Nº 6, Madrid, p. 35-43.
- MESQUIDA, M. Et alii. (1987). Paterna. *Una terrisseria dels segles XIII i XIV*, Paterna.
- PADILLA, J. I. (1984). «Contribución al estudio de las ceràmicas grises catalanas de época medieval: el taller, los hornos y la producción de Casampons», *Ceràmica grisa i terrissa popular a la Catalunya medieval. Acta Medievalia*. Annex 2, Barcelona, p. 99-143.
- PADILLA, J. I.; VILA, J. M. (1994). «Els oficis terrissers a la Barcelona de l'Edat Mitjana», *Del rebost a la taula. Cuina i menjar a la Barcelona gòtica*, Barcelona, p. 63-66.
- PARERA, M. (1997). «Materials per a l'estudi de la ceràmica de Barcelona decorada en blau (segles XIV-XVI)», *XV Jornades d'Estudis Locals*, Palma, p. 125-146.
- PIÑOL, L. (2000). «Baixada del Roser, 1-3 (Antiga Audiència)», *Intervencions arqueològiques a Tarragona i entorn (1993-1999)*, Tarragona, p. 233-242.
- RIU, M., (1984). «La ceràmica popular barcelonina del segle XV. Aportació a l'estudi de les seves formes i marques», *Ceràmica grisa i terrissa popular a la Catalunya medieval. Acta Medievalia*. Annex 2, Barcelona, p. 99-143.
- TELESE, A. (1984). «Un versemblant precedent de la "corbata" del segle XVI», *Butlletí Informatiu de Ceràmica* núm. 23, juliol-setembre, Barcelona, p. 19.
- (1986). «Les sèries de Poblet», *Butlletí Informatiu de Ceràmica* núm. 32. Octubre, Barcelona, p. 38-43.
- (1987). «Les sèries de Poble. Addicions», *Butlletí Informatiu de Ceràmica* núm. 35. Octubre, Barcelona, p. 30-31.
- (1991). *La vaixel·la blava Catalana de 1570 a 1670. Repertori, catalogació i proposta per la seva nomenclatura. Investigació bibliogràfica sobre la Pisa hispànica*, Barcelona.
- VILASECA, L. (1964). *Los alfareros y la ceràmica de reflejo metálico de Reus de 1550 a 1650*. 3 vols., Reus. ■